

НАУКОВО-ПЕДАГОГІЧНА ДІЯЛЬНІСТЬ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ: ПОТЕНЦІАЛ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ¹

SCIENTIFIC AND PEDAGOGICAL ACTIVITY IN THE CONTEXT OF DIGITALIZATION: THE POTENTIAL OF CRITICAL THINKING

У статті досліджується трансформація науково-педагогічної діяльності в умовах цифровізації суспільства крізь призму розвитку критичного мислення як компетентності викладача. З огляду на глобальні цифрові зміни, що охоплюють усі рівні освітнього процесу від форматів комунікації до методів оцінювання та контенту навчання, авторка акцентує увагу на необхідності переосмислення ролі викладача як модератора інтелектуальної взаємодії та провідника рефлексивного мислення. У статті обґрунтовується теза, що критичне мислення є не лише когнітивною здатністю, а й методологічною основою науково-педагогічної діяльності в цифрову епоху.

Цифровізація створює не тільки нові можливості, але й породжує низку викликів: фрагментація знань, інформаційне перенасичення, загроза втрати академічної автентичності через зловживання штучним інтелектом і копіюванням, зниження рівня міжособистісного академічного діалогу. У такому контексті критичне мислення забезпечує перехід від поверхневого засвоєння інформації до глибокого її осмислення, сприяє збереженню академічної доброчесності та розвитку самостійного дослідницького потенціалу.

В статті проаналізовано низку когнітивних і методичних аспектів критичного мислення у цифровому середовищі: здатність розпізнавати маніпулятивні техніки, оцінювати релевантність джерел, ідентифікувати логічні помилки та створювати аргументовані судження. Особливо розглянуто рефлексивні моделі мислення (ALAST, модель G. Gibbs, 5Rs, п'ятирівнева рефлексивна рамка), які сприяють формуванню професійної відповідальності, педагогічної етики та культури діалогу. Наголошено, що критичне мислення сприяє не лише самоорганізації освітньої діяльності, а й розвитку культури обґрунтованої наукової комунікації, що є особливо актуальним в умовах дистанційного або змішаного навчання.

Особлива увага приділена потенціалу критичного мислення у формуванні цифрової академічної автономії викладача, його здатності адаптуватися до нових форматів взаємодії, зберігаючи при цьому глибину змісту, рефлексивність і педагогічну відповідальність. У статті підкреслюється важливість розвитку критичного мислення як чинника підвищення якості освіти, гарантії інтелектуальної стійкості здобувачів освіти в умовах інтенсивного інформаційного тиску та необхідної основи академічної етики в цифрову добу.

Таким чином, критичне мислення розглядається як стратегічний ресурс сучасного викладача, який дозволяє забезпечити високу якість науково-педагогічного процесу, зберегти гуманістичну спрямованість

освіти та сформувати культуру відповідального ставлення до знання.

Ключові слова: науково-педагогічна діяльність, цифровізація, критичне мислення, діалогова взаємодія, когнітивні виклики.

The article explores the transformation of scientific and pedagogical activity in the context of society's digitalization through the lens of developing critical thinking as a teacher's competence. Considering global digital changes that affect all levels of the educational process – from communication formats to assessment methods and learning content – the author emphasizes the need to rethink the teacher's role as a moderator of intellectual interaction and a guide to reflective thinking. The article argues that critical thinking is not only a cognitive ability but also a methodological foundation of scientific and pedagogical activity in the digital age.

Digitalization creates not only new opportunities but also a number of challenges: fragmentation of knowledge, information overload, threats to academic authenticity due to overuse of artificial intelligence and copying, and the weakening of interpersonal academic dialogue. In this context, critical thinking enables the transition from superficial information consumption to deep understanding, supports academic integrity, and helps to develop independent research potential.

The article analyzes a number of cognitive and methodological aspects of critical thinking in the digital environment: the ability to recognize manipulative techniques, evaluate the relevance of sources, identify logical fallacies, and form reasoned judgments. Special attention is given to reflective thinking models (ALAST, G. Gibbs's model, 5Rs, the five-level reflective framework), which promote professional responsibility, pedagogical ethics, and a culture of dialogue. It is emphasized that critical thinking not only supports the self-organization of educational activities but also develops a culture of well-grounded scientific communication, which is especially important in distance or blended learning conditions.

Particular attention is paid to the potential of critical thinking in forming the teacher's digital academic autonomy and the ability to adapt to new interaction formats while preserving content depth, reflectiveness, and pedagogical responsibility. The article highlights the importance of developing critical thinking as a factor in improving the quality of education, supporting intellectual resilience of students in conditions of high information pressure, and serving as a foundation of academic ethics in the digital era.

Thus, critical thinking is seen as a strategic resource of the modern teacher that ensures the high quality of scientific and pedagogical processes, preserves the humanistic focus of education, and helps form a culture of responsible attitude toward knowledge.

Key words: scientific and pedagogical activity, digitalization, critical thinking, dialogical interaction, cognitive challenges.

УДК 378.147:004.738.5

DOI <https://doi.org/10.32782/2663-6085/2025/84.1.7>

Вовк С.О.,

докт. політ. наук,
професорка кафедри політології
і міжнародних відносин
Державного закладу «Луганський
національний університет імені Тараса
Шевченка» (Полтава, Україна)

¹ Публікація містить результати досліджень, проведених при грантовій підтримці Національного фонду досліджень України за проектом 2021.01/0021

Постановка проблеми у загальному вигляді.

У сучасному суспільстві цифровізація стала не лише технологічною тенденцією, а й фундаментальним чинником трансформації освітнього простору, оскільки саме «...освіта має якомога швидше забезпечити суспільству і кожному громадянину перехід в цифрову епоху, орієнтовану на інші інструменти праці, інше середовище життєдіяльності та підготувати не тільки молодь, а й людей середнього й старшого віку до нових типів і видів праці...» [10]. Зміна форм комунікації, джерел інформації, форм організації освітньо-виховного процесу зумовлює необхідність перегляду науково-педагогічної діяльності відповідно до вимог сучасного суспільства, роботодавців та індивідуальним потребам здобувачів вищої освіти. Враховуючи, що під впливом розвитку технологій, глобалізаційних процесів та соціальних мереж інформаційне середовище стає більш складним і динамічним, відбувається збільшення обсягів інформації та способів її споживання особливої ваги набуває критичне мислення як здатність аналізувати, інтерпретувати, оцінювати інформацію та робити обґрунтовані висновки.

Науково-педагогічна діяльність у цифрову епоху має не лише транслювати знання, а й формувати в здобувачів освіти рефлексивне ставлення до цифрових джерел, стимулювати розвиток автономного мислення, цифрової етики та інформаційної гігієни. Відповідно в цьому процесі критичне мислення виступає при цьому як інтегративна компетентність, що забезпечує академічну доброчесність, якість досліджень, педагогічну інноваційність та адаптивність до змін. Водночас цифрові технології відкривають нові можливості для розвитку критичного мислення через інтерактивні формати, цифрові симуляції, освітню аналітику й персоналізоване навчання.

Таким чином, дослідження потенціалу критичного мислення в контексті цифрової трансформації науково-педагогічної діяльності є актуальним як з огляду на виклики сучасної освіти, так і в контексті формування стійкої інтелектуальної культури в умовах цифрової доби, що зумовлює необхідність системного аналізу функціональних можливостей критичного мислення у забезпеченні якості науково-педагогічного процесу, а також розробки методичних засад його інтеграції у практику викладання та дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проблема змісту науково-педагогічної діяльності в контексті сучасної парадигми освіти, структурно-компонентний аналіз професійної діяльності викладача закладу вищої освіти ґрунтовно досліджуються в науці, вплив на науково-педагогічну діяльність невизначеності, громадянської відповідальності та подій російсько-української війни, аспекти професійної мобільності ґрунтовно

досліджуються в науці (І. Таможська, Ю. Бобрикова, Н. Никифоренко, І. Сікорська, В. Гринько). Виклики цифрової трансформації освіти, трансформації освітньої процесу в умовах цифровізації та труднощі цифрової трансформації освіти отримують широку наукову інтерпретацію в дослідженнях С. Сисоєвої, В. Корнята, Ю. Романишина, Н. Мар'яніної, Р. Пріми, О. Гончарук. Роль критичного мислення у структурі професійної компетентності знаходиться в центрі наукової уваги І. Мосі, С. Мединської, С. Бадер, М. Починкової.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Наявні наукові дослідження розкривають різні теоретичні та прикладні аспекти науково-педагогічної діяльності, цифрової модернізації освіти та місце критичного мислення в конфігурації сучасних професійних компетентностей фахівця в галузі освіти. Натомість, потребує дослідження проблема потенціалу критичного мислення як чинника ефективної науково-педагогічної діяльності в цифрову епоху

Виклад основного матеріалу. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» зазначає, що «науково-педагогічна діяльність – педагогічна діяльність в університетах, академіях, інститутах та закладах післядипломної освіти, що пов'язана з науковою та (або) науково-технічною діяльністю» [5]. «Науково-педагогічна діяльність викладача... пов'язана із здійсненням впливу на об'єкт навчання під час конструювання знань, накопичених у галузі тієї науки, що викладається, з метою формування в них системи професійних знань, умінь та навичок, а також пов'язана з особистісно орієнтованою взаємодією, обумовленою суб'єкт-суб'єктними та об'єкт-суб'єктними відносинами, що сприяє створенню сприятливих умов для розвитку навчально-професійної мотивації, досягнення навчальної мети та моделювання дидактичних ситуацій у співпраці зі студентами, дозволяє викладачеві підвищувати свій професійний рівень» [11].

Отже, науково-педагогічна діяльність охоплює сукупність когнітивних, комунікативних, методологічних і організаційних практик, спрямованих на формування та передачу в освітньому середовищі. У цифрову епоху ці практики значною мірою реалізуються через інформаційні системи, освітні платформи, віртуальні середовища навчання, автоматизовані засоби оцінювання та комунікації, оскільки «цифровізація в освіті – це створення єдиного цифрового середовища, яке об'єднує всіх суб'єктів освітньої та наукової діяльності, що забезпечує простір для комунікації та обміну даними...» [7].

Відповідно виникає потреба в оновленні підходів до педагогічної та наукової діяльності, зокрема шляхом інтеграції критичного мислення як метакомпетенції, що забезпечує осмисленість і ціннісну орієнтацію дій.

Безперечно, цифрова трансформація освіти, з одного боку, відкриває широкі можливості для оперативного обміну інформацією, індивідуалізації навчального процесу, розвитку міждисциплінарного мислення та використання аналітичних інструментів у педагогіці. З іншого боку, вона створює нові виклики, пов'язані з фрагментацією знань, поверхневим засвоєнням інформації, надмірною залежністю від алгоритмів і ризиками цифрового маніпулювання. У такій ситуації критичне мислення постає не лише як інтелектуальна здатність, але й як стратегічна необхідність для забезпечення якості науково-педагогічного процесу.

Критичне мислення у цифровому освітньому просторі передбачає здатність до глибокого аналізу інформаційного контенту, розпізнавання логічних помилок, виявлення прихованих упереджень, ідентифікації маніпулятивних технік та інформаційних перекохань. Використання цифрових ресурсів для викладання та дослідження потребує здатності до рефлексивного аналізу джерел: викладач має вміти не лише самостійно відрізнити достовірну інформацію від фейків, а й навчати цьому здобувачів освіти. Освітній простір у цьому сенсі виступає як фундамент для формування когнітивної автономії, здатності до аргументованого дискурсу та інтелектуальної відповідальності.

Критичне мислення в контексті науково-педагогічної діяльності сприяє, в першу чергу, формуванню навичок оцінювання релевантності й достовірності джерел, що в «...умовах інформаційних впливів вимагає врахування: частоти виникнення факторів інформаційного протистояння, можливості порушення достовірності, ймовірності виявлення спроб порушення достовірності інформації...» [1], перенасичення цифровою інформацією, зокрема у відкритих онлайн-ресурсах, базах даних, електронних енциклопедіях і соціальних платформах. Саме такий підхід дозволяє уникати поверхневої компіляції інформації, яка характерна для репродуктивного типу мислення та шаблонного виконання поставлених завдань. Критичне мислення як компетентність в даному випадку сприяє процесу усвідомленого і відповідального опрацювання інформації шляхом аналізу першоджерел.

Відповідно, критичне мислення забезпечує перехід від пасивного споживання інформації до активного її переосмислення в результаті науково-педагогічної діяльності. «Мислити критично означає проявляти допитливість, використовувати дослідницькі методи: ставити перед собою запитання та здійснювати планомірний пошук відповідей» [9], а отже, виходити за межі шаблонного відтворення знань і стимулювати розвиток самостійного академічного мислення шляхом формулювання обґрунтованих дослідницьких запитань, які відображають суперечності в теоретичному чи емпіричному знанні.

Такий тип мислення не лише активізує дослідницьку ініціативу, а й формує здатність діяти усвідомлено в умовах педагогічної невизначеності, коли стандартних алгоритмів може бути недостатньо. Від рефлексивного аналізу інформації критичне мислення переходить до рівня рефлексивного планування і прийняття рішень, де важливою стає не просто правильність дії, а її відповідність професійним, етичним і ціннісним орієнтирам. Можна назвати низку рефлексивних моделей, що мають циклічну або кругову структуру:

- 5-ти крокова рефлексивна модель ALAST (здійснення дії, ретроспективне осмислення цієї дії, усвідомлення її сутнісних аспектів і чинників, що на неї вплинули, формування альтернативних способів дії та їх практичне випробування, яке, у свою чергу, знову запускає цикл рефлексії);

- 6-ступенева модель G. Gibbs (опис досвіду, вираження власних почуттів, критичного оцінювання позитивних і негативних моментів ситуації, аналіз причин і наслідків дії, узагальнення отриманого досвіду з метою формування висновків, а також розроблення плану дій на майбутнє, що сприяє глибшому усвідомленню професійної поведінки та вдосконаленню практики);

- модель 5 Rs (опис події або ситуації, емоційна та суб'єктивна реакція на неї, пов'язування досвіду з попередніми знаннями або власною практикою, аналіз причин, наслідків і концептуальних аспектів ситуації, переосмислення дій з метою покращення майбутньої професійної практики);

- 5-рівнева Рефлексивна рамка (опис події, емоційну відповідь, оцінку досвіду, аналіз ситуації та окреслення перспектив, що в сукупності сприяють розвитку критичного мислення, глибокої професійної рефлексії та усвідомленого вдосконалення педагогічної практики) тощо [6].

У межах окреслених рефлексивних моделей формуються не лише навички самоспостереження й аналітичного осмислення педагогічного досвіду, а й когнітивні механізми розпізнавання недоброчесних практик, що створює підґрунтя для протидії академічному плагіату. Водночас, саме критичне мислення дозволяє не лише виявляти порушення, а й запобігати їх появі через розвиток академічної культури.

Оскільки критичне мислення ґрунтується на здатності до об'єктивного аналізу, логічного мислення та етичного оцінювання, воно водночас виступає основою для формування культури аргументованого наукового діалогу, особливо в умовах онлайн-взаємодії, де надзвичайно важливо дотримуватися принципів логічності, толерантності до альтернативних поглядів, відкритості до обґрунтованої критики, а також розвивати навички риторики й академічної полеміки як складових сучасної науково-педагогічної комунікації. «Культура діалогічної взаємодії, як система цінностей, норм,

принципів і навичок співпраці, підкреслює важливість комунікації для створення комфортних умов для спільної діяльності...» [8], оскільки культура діалогу, в першу чергу, являє собою «... інтегративною особистісно-діяльнісною якістю, сформованість якої забезпечує переклад будь-якої ситуації спілкування на гуманістичний, творчий, смислопошуковий рівень; забезпечується сформованістю певного набору особистісних і діяльнісних характеристик; проявляється в особистісному і професійному досвіді; розвивається в рамках професійної освіти і професійної діяльності, виступає як важлива характеристика і необхідна умова професіоналізму в професіях класу «людина – людина» і «людина – група», визначає ефективність професійної діяльності фахівця і опосередковує його особистісно-професійний розвиток...» [4].

Враховуючи аспекти цифрової педагогічної етики, де критичне мислення допомагає визначити межі доцільного використання цифрових інструментів, уникати маніпулятивних технік впливу на здобувачів освіти, запобігати формалізації освітнього процесу. В умовах віддаленого навчання, гібридних курсів та освітніх платформ (наприклад, Moodle, Google Classroom, Coursera) критичне мислення стає запорукою педагогічної автономії, здатності викладача творчо адаптувати зміст, методи та форми взаємодії до контексту освітньої ситуації.

Загалом, критичне мислення функціонує як механізм саморегуляції та самоорганізації науково-педагогічної діяльності, що дозволяє формувати внутрішню логіку мислення, уникати автоматизму, сприяти академічній свободі та розвитку педагогічної відповідальності. У цьому контексті цифровізація розглядається як стимул до глибшого усвідомлення педагогічної місії, її філософських та соціокультурних основ.

Разом із тим, стрімка цифровізація освітнього середовища ставить перед науково-педагогічними працівниками низку нових викликів, пов'язаних із переосмисленням способів взаємодії, обробки інформації та забезпечення якості освітнього процесу. Динамічне цифрове середовище характеризується високою швидкістю циркуляції даних, фрагментарністю знань, домінуванням аудіо-, візуального контенту, що призводить до зменшення рефлексії, аналізу даних та аргументованого судження.

Однією з ключових загроз цифрового середовища є підміна наукової комунікації простим копіюванням інформації та використанням генеративних моделей штучного інтелекту (ШІ) без належної перевірки. Так, так званий «копіпаст» («... процес копіювання текстів або інших творів без належного цитування або посилань на автора оригіналу...» [3]) може створювати ілюзію, що дуже багато, швидко можеш зібрати безліч інформації, але при

цьому вона не обробляється, не аналізується, тобто немає розуміння, що вона означає [12].

Беззастережне використання текстів, згенерованих ChatGPT, Claude або інших ШІ-систем призводять до занепаду творчої інтелектуальної діяльності, девальвації рефлексивного аналізу та нівелювання академічної доброчесності. З огляду на це критичне мислення виступає як здатність усвідомленого розмежування між допоміжним використанням цифрових інструментів та некритичним споживанням їхньої продукції замість мисленнєвої діяльності.

Іншим викликом є втрата міжособистісного академічного діалогу, особливо в умовах дистанційної або змішаної освіти. Оскільки діалог є не просто формою передачі інформації, а механізмом формування критичної самосвідомості, навичок аргументованої полеміки, здатності сприймати та інтегрувати альтернативні погляди.

Коли здобувач взаємодіє з викладачем або колегами через платформу без особистого контакту, відбувається скорочення кількості ситуацій живої інтелектуальної взаємодії, що ускладнює становлення рефлексивного мислення. «Діалогічні взаємини створюють простір спільного інтересу: локус взаємодії та особистісного взаємозбагачення, творчої синергії, у результаті чого людина зберігає власну самість і водночас стає інакшою, порівняно з тим, якою вона була «до діалогу» [2].

Відповідно, розвиток критичного мислення має супроводжуватись активним використанням дискусійних форматів у цифровому середовищі, як от: інтерактивних форумів, міні-дебатів, «живих» Zoom-семінарів, де не просто транслюється інформація, а здійснюється її інтерпретація, контрверсійне обговорення, ставиться проблема для обговорення та дискусії.

Цифрова трансформація сприяє масовому поширенню інформаційних маніпуляцій, зокрема в політичному, соціальному та науковому дискурсі. Сьогодні здобувач щоденно стикається з великою кількістю суперечливих повідомлень, відео, мемів, телеграм-повідомлень, які претендують «на істину». У інтенсивному інформаційному потоці знижується здатність до верифікації фактів, оцінки джерел, ідентифікації когнітивних викривлень. Критичне мислення є інструментом до подолання такої загрози, оскільки передбачає здатність аналізувати контекст повідомлення, розпізнавати логічні помилки, риторичні прийоми впливу, інтерпретувати джерела з огляду на їхню авторитетність, репрезентативність, політичну або комерційну заангажованість.

З огляду на проаналізовані виклики, розвиток критичного мислення має розглядатися як компонент сучасної цифрової педагогіки, що повинен бути системно інтегрований в освітній процес,

оскільки покликаний забезпечувати стійкість до когнітивних спотворень, зберігати логічну послідовність і концептуальну ясність.

Висновки. Критичне мислення в контексті науково-педагогічної діяльності в цифрову епоху виконує інтегративну функцію, оскільки поєднує когнітивні, етичні, методологічні та комунікативні компоненти діяльності викладача й дослідника. Воно слугує інструментом підвищення якості наукового знання, педагогічної рефлексії та гуманізації освіти в умовах цифрової трансформації.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Бржезьська З., Киричок Р., Платоненко Р. Оцінка передумов формування методики достовірності інформації. *Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка»*, 2022. 3(15), 164–174. URL: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2022.15.164174>.
2. Бурдейна І. Діалогічна взаємодія як передумова конститування особистості: ретроспектива та перспектива. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2018. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7a38a530-710b-433a-8308-18993fd85433/content>.
3. Гриценко М. Копіпаст: Що це таке, як уникнути та правові наслідки в Україні. News. 2 квітня 2025. URL: <https://all-news.com.ua/kopipast-shcho-tse-take-iak-unyknuty-ta-pravovi-naslidky-v-ukraini/>.
4. Джоган В. Культура діалогу як основана характеристика якості професійного спілкування майбутніх психологів. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної онлайн-інтернет конференції «Проблеми та інновації в природничо-математичній, технологічній і професійній освіті». 2017. URL: <https://cusu.edu.ua/ua/konferentsii-2016-2017-n-r/vseukrainska-naukovo-praktychna-internet-konferentsiia-psykholohichni-umovy-stanovlennia-osobystosti-u-suchasnomu-suspilstvi/prohrama/6222-kultura-dialohu-yak-osnovna-kharakterystyka-yakosti-profesiynoho-spilkuvannya-maybutnikh-psykholohiv>.
5. Закон України Про наукову і науково-технічну діяльність. Документ 848-VIII, чинний, поточна редакція – Редакція від 09.04.2025, підстава – 3791-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/848-19#Text>.
6. Купчик Л., Крутько В. Рефлексивні практики у світлі забезпечення якості викладання іноземних мов у немовних ЗВО. *Академічні візії*. 2024. Вип. 37. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/1521/1431/1454>.
7. Проєкт Концепції цифрової трансформації освіти і науки на період до 2026 року. URL: <https://mon.gov.ua/news/kontseptsiya-tsifrovoi-transformatsii-osviti-i-nauki-mon-zaproshue-do-gromadskogo-obgovorennia>.
8. Рашидова С., Є. Соляник Формування культури діалогічної взаємодії у студентів педагогічних спеціальностей як умова їхнього професіоналізму. *Духовність особистості: методологія, теорія і практика*. 2024. 2 (109). URL: https://journals.snu.edu.ua/index.php/DOMTP_SNU/article/download/901/858/879.
9. Саух П. Розвиток критичного мислення як провідний тренд сучасного освітнього процесу. *Неперервна професійна освіта*. 2021. № 2. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/42669/1/1.pdf>.
10. Сисоєва С. Цифровізація освіти: педагогічні пріоритети. *Освіта і суспільство*. 2021. № 10–11. С. 8–9. URL: https://naps.gov.ua/ua/press/about_us/2545/.
11. Таможська І. Зміст поняття «науково-педагогічна діяльність» в контексті сучасної парадигми освіти. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія». Педагогічні науки*. 2021. № 2 (22). URL: <https://pedpsy.duan.edu.ua/images/PDF/2021/2/6.pdf>.
12. Що таке копіпаст: як копіпаст змінює наше сприйняття інформації? URL: <https://qanara.com/2025/05/01/shcho-take-kopipast-iak-kopypast-zminiuiie-nashe-spryiniattia-informatsiyi>.